

HAL
open science

Nació i nacionalisme al segle XXI

Jorge Cagiao y Conde

► **To cite this version:**

Jorge Cagiao y Conde. Nació i nacionalisme al segle XXI. Revista d'Etnologia de Catalunya, 2020, 45, pp.29-44.
<hal-03544279>

HAL Id: hal-03544279

<https://hal.science/hal-03544279v1>

Submitted on 26 Jan 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

HAL Authorization

Jorge Cagiao Conde

UNIVERSITAT DE TOURS

Professor titular (acreditat catedràtic) de civilització espanyola contemporània a la Universitat de Tours. El seu treball de recerca s'ha centrat en l'estudi del federalisme i del nacionalisme espanyol i comparat. Entre les seves principals publicacions, com a autor o coautor, hi ha: *La teoría de la federación en la España del siglo XIX* (2014); *Federalismo, autonomía y secesión en el debate territorial español. El caso catalán* (2015); *Políticas lingüísticas en democracias multilingües* (2015); *El encaje constitucional del derecho a decidir* (2016); *Desde los márgenes*.

Culturas políticas de izquierda en la España contemporánea (2018); *Micronacionalismos. ¿No seremos todos nacionalistas?* (2018); *Fédéralisme et Sécession* (2019).

Nació i nacionalisme al segle XXI

Malalts amb salut de ferro

En la reflexió contemporània sobre l'estat i la nació des de finals del segle passat i inicis del present, s'ha fet un esforç molt notable encaminat a constatar la seva inadaptació a les necessitats de les societats del segle XXI. De la mateixa manera que el postmodernisme podia postular el

final de la modernitat, el globalisme, el cosmopolitisme i l'uropeisme, per la seva banda, han afavorit la defensa de la mateixa profecia respecte de l'estat i dels dos conceptes que té més estretament associats en la nostra modernitat política: la sobirania i la nació. Tots dos es troben superats pels nous temps i per les noves tendències, inadaptats a un context d'increment i d'acceleració dels

Nacionalisme (2015).

PIXABAY.COM

fluxos migratoris, comunicatius i comercials, o, en el millor dels casos, diluïts i debilitats en societats percebudes com a “líquides”¹ (Bauman), molt lluny, doncs, de la saturació i de la densitat que se’ls suposava —potser erròniament— en segles passats.

Aquests últims anys, però, s’ha observat un “ressorgiment” del nacionalisme i del sobiranisme tant estatalment (el Regne Unit i el Brexit, el grup de Visegrad, els Estats Units, etc.) com subestatalment (Escòcia o Catalunya). Això, lògicament, ha pogut sorprendre els qui els veien ja com a fenòmens o conceptes de temps passats. No obstant això, ens sembla necessari posar entre cometes el mot *ressorgiment*, ja que entenem que en realitat ofereix una lectura inapropiada del fenomen observat. Hi ha raons —creiem— per pensar que, si el nacionalisme i el sobiranisme han pogut reaccionar amb força en diferents contextos democràtics, l’explicació es pot trobar més en el seu arrelament encara profund i la seva força en la nostra societat (fet que invalidaria la tesi de la seva superació) que en la seva debilitat. Explicar aquesta reacció com si es tractés del cant de cigne de l’estat nació no sembla que tingui aliment empíric sòlid en un món organitzat i estructurat bàsicament en estats nació.

L’èxit d’aquestes tesis sobre la superació del model democràtic estatal i nacional, inclusivament en l’àmbit acadèmic, s’ha vist afavorit per raons potser poc confessables, perquè

estan marcades per l’interès i la ideologia. Això ha pogut passar amb el miratge —es pot considerar així, com veurem— en què durant molts anys (que coincideixen, durant la segona meitat del segle passat, amb la consolidació de l’estat de dret al món occidental) s’ha pogut viure en les nostres societats en el convenciment ferm d’haver deixat enrere el nacionalisme. Aquest es percebia així únicament en les seves versions més extremes, de manera que podia desaparèixer a ulls dels analistes, polítics, mitjans de comunicació, etc., en aquells contextos democràtics més o menys consolidats i temperats. En aquests casos, ja només semblava possible diagnosticar la presència de nacionalisme en posicions calentes (Billig, 1995: 5), a les perifèries territorials (nacionalisme basc, cors, escocès, etc.) o bé en posicions d’extrema dreta (el Front Nacional francès, l’UKIP britànic, etc.).² Noteu, com un detall important en el sentit de l’interès a què ens referíem abans, que en tots dos casos som davant de moviments de contestació —cada un a la seva manera— de l’ordre establert.

Ha coadjuvat, també sens dubte, al triomf d’aquestes tesis l’acceleració del procés d’integració europea des de finals del segle passat. No hi ha dubte que per a l’agenda política de la Unió Europea (UE) podia —i pot— ser interessant representar un quadre en el qual l’estat nació i els nacionalismes fossin —siguin— instruments o conceptes desfasats, inadaptats als nous temps i a les

Paraules clau: nacionalisme, democràcia, postnacionalisme, globalisme.

Palabras clave: nacionalismo, democracia, posnacionalismo, globalismo.

Keywords: nationalism, democracy, postnationalism, globalism.

1

Aquí paga la pena destacar com el diagnòstic encertat fet per Bauman sobre el caràcter efímer i volàtil de les posicions socials sol fer-se extensible —creiem que erròniament— a les identitats o adscripcions nacionals, com si la volatilitat, la precarietat i la incertesa presents en el món laboral o en les relacions o vincles personals, cosa que es pot constatar efectivament en el pas de la modernitat anomenada “sòlida” a la “líquida”, també servís per caracteritzar la relació de les persones i la seva actitud respecte del fenomen nacional.

2

El cas espanyol n’és una bona il·lustració. Després de la dictadura franquista, ràpidament triomfa un discurs segons el qual el nacionalisme espanyol s’hauria superat, com si fos una cosa pròpia del franquisme, però no d’una societat democràtica. D’aquesta manera, el nacionalisme espanyol deixaria d’existir i a Espanya quedaria únicament un nacionalisme territorial perifèric (basc i català, principalment). Només en dates molt recents, l’aparició i l’entrada de Vox, partit d’extrema dreta, al Congrés

Es proposa una reflexió sobre dues derives del pensament contemporani. D’una banda, la que prolonga els excessos del racionalisme clàssic, amb un individualisme que no és clar si no serveix més els interessos del neoliberalisme que els de la democràcia. De l’altra, la que mostra com opera la nostra ceguesa respecte del nacionalisme, que aconseguim que deixem de veure’l al mateix temps que continuem operant estant-hi immersos. Per il·lustrar el problema que les dues tendències dominants representen, s’utilitza la gestió per part de l’Estat espanyol de les demandes recents de referèndum a Catalunya.

Se propone una reflexión sobre dos derivas del pensamiento contemporáneo. Por una parte, la que prolonga los excesos del racionalismo clásico, con un individualismo que cabe preguntarse si no sirve más los intereses del neoliberalismo que los de la democracia. Por la otra, mostrando cómo opera nuestra ceguera respecto del nacionalismo, consiguiendo que dejemos de verlo al mismo tiempo que seguimos operando inmersos en él. Para ilustrar el problema que ambas tendencias dominantes representan, se utiliza la gestión por parte del Estado español de las recientes demandas de referéndum en Cataluña.

The author proposes a reflection about two problems of contemporary thought. The first one carries on with the shortcomings of classical rationalism, a form of individualism that we may ask whether it does not interest of the liberalism more than those of the democracy. The second one reveals our blindness with respect to nationalism, getting us to stop seeing it at the same time that we continue to work immersed in it. To illustrate the problem that both dominant trends represent, the management by the Spanish State of the recent demands of referendum in Catalonia.

noves necessitats democràtiques, i estiguessin —estiguin— en retirada (el primer) o absents (els segons). Es tracta del relat que, sens dubte, podia generar (si hagués aconseguit imposar-se a la pràctica) menys resistències en els estats nació cridats a integrar-se a aquest procés de federalització en curs. En efecte, si nació i nacionalisme són fenòmens del segle xx, i l'estat sobirà ho és del xix, com s'ha pogut llegir en mitjans en no poques ocasions, l'evolució dels nostres sistemes democràtics quedava orientada, de manera tan natural com inevitable, cap a una integració federal en l'àmbit comunitari, maniobra a què només es podia resistir des d'un nacionalisme irracional (per anacrònic, calent i, per tant, condemnable en democràcia).³

Com dèiem abans, aquest és un relat molt interessat, atent a una agenda política determinada i que no explica amb el rigor analític pertinent el context de crisi (molt fàcilment anticipable, sigui dit de passada, des del coneixement disponible de les experiències federatives passades relativament nombroses) en què s'ha tornat a parlar de nacionalisme, de fronteres, d'estat i de sobirania en el nostre segle.

No obstant això, un enfocament atent als ensenyaments dels estudis sobre nacionalisme permet entendre que tot és bastant més complex del que el discurs dominant exposa, tant en l'opinió pública com en bona part de l'opinió acadèmica. Permet entendre, per exemple, que la integració política europea, si es desitja “cada vegada més estreta” (UE), requereix, com ho indica Gérard Bouchard, “un fonament simbòlic dens per servir la unitat, la cooperació i l'avenir comú” (2016: 10). Sobretot parlant de societats tan diferents com les que comparteixen el marc comunitari a Europa. Noteu, d'altra banda, que per a això ha servit bàsicament el nacionalisme en la nostra modernitat política: crear la unitat (nacional), ciment de la convivència i la solidaritat intersubjectives, a partir de la diversitat social inicial (Thiesse, 1999; Álvarez Junco, 2016).

En aquest article ens agradaria insistir en dues derives teòriques del nostre pensament democràtic contemporani, segons el nostre parer. D'una banda, la que prolonga els excessos del racionalisme subjectivista de la Il·lustració, en una forma d'hiperracionalisme i individualisme metodològic (molt elitista) que no és clar si no serveix avui més i millor els interessos del neoliberalisme que els de la democràcia. De l'altra, i en necessària connexió amb la primera, la que prova de mostrar com opera la ceguesa contemporània respecte de l'extraordinàriament potent fenomen del nacionalisme (Kymlicka, 2001: 203 i seg.; Norman, 2006: xiii), que aconsegueix que aquest desaparegui del nostre radar racional al mateix temps que continuem operant estant-hi plenament immersos. A tots dos problemes els dediquem les dues primeres seccions d'aquest article. En l'última, recorrem al cas espanyol i a la seva gestió de la demanda secessionista catalana per il·lustrar el que hem explicat prèviament.

L'individu i la comunitat

La filosofia dominant en la nostra modernitat política (occidental) s'ha caracteritzat des de la Il·lustració per la seva preocupació per l'individu i la seva desconfiança davant del col·lectiu o comunitari. És una característica que trobem tant en el republicanisme com en el liberalisme clàssics. D'alguna manera, l'emancipació individual passaria per l'alliberament dels vincles i dels afectes respecte de la comunitat de pertinença tradicional (religiosa, ètnica, cultural, etc.). Això explica la importància que es concedeix a aquesta forma de superació o elevació més enllà del que és natural i del que s'hereta (la família, la comunitat) en la definició del que es considera pròpiament racional, tan característica en la Il·lustració, i de la qual Kant és probablement el principal referent filosòfic. Això també explica la cadena semàntica d'oposicions que domina des d'aleshores: raó *vs.* passió; autonomia *vs.* heteronomia; civilització *vs.* naturalesa; universalisme *vs.* particularisme; etc. (Máiz, 2010).

ha permès, de nou, parlar amb certa naturalitat d'un nacionalisme espanyol. Noteu que els estudis sobre el nacionalisme espanyol han denunciat aquesta particular presentació de la realitat espanyola (entre molts d'altres, Núñez Seixas, 2018), si bé cal reconèixer que amb un èxit molt escàs. En l'opinió pública dominant i publicada en mitjans, la idea de l'existència d'un nacionalisme espanyol al qual no seria immune cap dels partits polítics espanyols en general es rebutja.

3

Pot servir com a exemple un article de Pérez Tapias (2019), que representava fins fa poc (abans de la seva sortida del partit) el sector més federalista i inclinat a l'esquerra en el si del PSOE. En el seu article considerava les demandes sobiranistes o autodeterministes del nacionalisme català com una cosa anacrònica i, per això, exòtica en el nostre segle.

Ens referim, doncs, a una discussió filosòfica molt vella que es prolonga durant els dos últims segles amb la suscita dominació sub-jectivista (o atomista, en els termes de Taylor, 1997: 223-254) fins als nostres temps. La seva última articulació, i potser també la més elaborada, la trobem en els debats que sorgeixen en el si del liberalisme polític arran de la publicació d'*Una teoria de la justícia*, de John Rawls, el 1971, entre liberals individualistes i liberals comunitaris a finals del segle passat. Davant l'individu o el jo desarrelat i anterior a les seves finalitats postulat pels pensadors individualistes neokantians,⁴ la crítica comunitarista oposarà la ubicació necessària de l'individu o del jo en un context de significat (social, cultural, etc.) que no tria en néixer (amb una lògica i unes característiques sobre les quals inicialment no té cap control) i postularà, en aquest sentit, l'antecedència del context social sobre el jo.⁵

D'aquesta crítica comunitarista ens interessa el tomb realista que suposa de les principals idees defensades des de l'inici per l'universalisme (o monisme) filosòfic i moral. Les resumeix especialment bé Bhikhu Parekh:

“Gran part de la tradició dominant de la filosofia moral i política gravitava cap al monisme a causa de la influència exercida per cinc afirmacions bàsiques, és a dir: la uniformitat de la naturalesa humana, la primàcia ontològica de les similituds sobre les diferències, el caràcter socialment transcendent de la naturalesa humana, la total cognoscibilitat de la naturalesa humana i la naturalesa humana com a base de la vida bona” (Parekh, 2000: 193).

En la crítica a aquesta filosofia dominant heretada de la Il·lustració potser cal centrar-se en dos punts clau. D'una banda, en el que podem entendre com una concepció antropològica en extrem optimista de l'ésser humà, tant pel que fa a la seva raó (amb capacitats que més aviat semblen sobrehumanes) com pel que fa a la seva naturalesa (la seva bondat, cosa que el portaria a fer ús de la raó buscant el benestar dels més, i no, de manera egoista, en profit dels menys).⁶

Liberty - Estàtua de la Llibertat (2020).

PIXABAY.COM

De l'altra, i en connexió amb l'anterior, una tendència perillosa cap a la universalització (i homogeneïtzació) del govern del que és humà. La raó, com ho van indicar tant Isaiah Berlin (1969) com Hans Kelsen (2004), no és difícil d'entendre. Si considerem que els individus som capaços, mitjançant la raó, d'accedir al coneixement cert de les veritats universals, de tal manera que puguem trobar una resposta veritable (i només una) per a cada pregunta fonamental que ens fem en societat, el més racional seria deixar-nos governar pels que han arribat al coneixement de la veritat. Com ho suggereixen tots dos autors, si la nostra realitat correspongués a aquest esquema monista, fins i tot seria moralment esperable que els qui han tingut el privilegi d'accedir a les veritats universals imposessin, per la força si fos necessari, les veritats esmentades als que, naturalment, per error o ignorància, preferissin organitzar-se i governar-se d'una altra manera (Kelsen, 2004: 111 i seg.; Berlin, 1969: 167 i seg.).

4

Rawls concentra les principals crítiques, però també es poden citar pensadors com R. Dworkin i J. Habermas en aquesta posició neokantiana favorable a l'individualisme moral.

5

Entre els seus principals representants, es poden citar M. Walzer (1990; 1997), A. MacIntyre (1981), Ch. Taylor (1992; 1996) i M. Sandel (1982; 1984).

6

Penseu en la reveladora frase de James Madison, en el núm. 51 dels *Federalist Papers*: “Si els àngels governessin els homes, no seria necessari cap control ni intern ni extern sobre el govern”. En efecte, el sistema de pesos i contrapesos pensat als Estats Units seria simplement inimaginable si la reflexió no fos escèptica i partís més aviat de la naturalesa intrínsecament bona de l'ésser humà.

Sobre el primer punt, necessàriament es poden rebaixar les expectatives desmesurades que ha ofert el racionalisme subjectivista clàssic. No és que la imatge d'un jo hiperracional no sigui grata per als humans (òbviament ho és tant que pot entendre's que ens acabi seduïnt la idea). El problema d'aquest plantejament, igual que passa amb la creença en la naturalesa bona de l'ésser humà, és que exagera massa la nostra capacitat real per afrontar els problemes que trobem en les nostres societats, i ho fa, a més, com ho recorda Ramón Máiz, passant revista a investigacions recents, dissociant, també de manera impròpia, la raó i l'emoció. Tot transcorre en aquesta representació dominant com si la nostra racionalitat no estigués travessada per les emocions, com si només poguéssim comportar-nos com a éssers racionals deixant completament de banda els nostres sentiments, les nostres fidelitats, els nostres interessos, etc. (Máiz, 2010). Això, al seu torn, és important, ja que les emocions, els sentiments, els vincles de pertinença, tenen a veure amb l'alteritat, amb l'experiència compartida, intersubjectiva. I per aquesta via s'obre la racionalitat al que és col·lectiu i comunitari, en comptes de tancar-se i enfrontar-s'hi, com la raó freda del racionalisme clàssic semblava postular. Així, es podria dir, desafiant l'esquema racionalista clàssic, que el que és col·lectiu, la

comunitat, també és raó (i no només passió, emoció, etc.).

Sobre el segon punt, cal remarcar el perill d'un pensament que, sens dubte, parteix d'intencions molt bones, però el resultat del qual pot fer que es posi seriosament en perill el pluralisme de valors i de concepcions de la vida bona, que constitueix un dels fonaments més sòlids de la idea democràtica (Kelsen, 2004; Requejo, 2009). Des d'aquest punt de vista, i també en necessària connexió amb l'anterior (els contextos de significat en els quals evolucionen els individus compartint experiències comunes particulars), pot entendre's l'aversion del racionalisme subjectivista i del liberalisme clàssic envers els vincles comunitaris, en la mesura que aquests puguin constituir límits excessius als plans de vida individuals (Kymlicka, 2001a). Ara bé, també s'ha de poder entendre que l'alternativa que s'ofereix, en promoure una igualació per dalt, reproduïx la mateixa opressió comunitària, però a més escala, mitjançant la imposició generalitzada d'universals que, en el fons, mai no arriben a ser més que un particularisme presentat com a universal per part de qui té el poder d'oferir aquesta representació.

Poc o molt d'aquests dos punts trobem en el pensament contemporani progressista, en el

Abelles, imatge d'un rusc (2014). PIXABAY.COM

qual podríem agrupar el globalisme, el cosmopolitisme i, també, el postmodernisme. Són nombrosos els casos que es podrien portar a col·lació per il·lustrar com la reflexió dominant dona prioritat als drets individuals d'una manera abstracta, sense considerar especialment el marc col·lectiu o comunitari en el qual aquests drets s'exerceixen i cobren sentit a la pràctica, tant en sentit positiu (garantista) com negatiu (discriminacions que donen lloc a lluites pel reconeixement),⁷ cosa que pot portar aquestes elits cegues respecte de la importància del context al convenciment que resulta innocu o indiferent (per als drets individuals) el deteriorament d'aquests marcs de significat i això és el que resulta especialment problemàtic.

Un exemple bastant conegut a Espanya és el de la lluita pels drets lingüístics dels ciutadans de llengua espanyola a les comunitats autònomes amb llengua cooficial diferent del castellà, a les quals, precisament a causa d'aquesta cooficialitat, es generen situacions de malestar o de conflicte entre locutors de totes dues llengües. I és molt significatiu que la defensa dels drets lingüístics del grup lingüístic dominant, dels ciutadans que s'expressen en castellà (tant perquè són monolingües com perquè prefereixen expressar-se en aquesta llengua), es faci en nom de la llibertat individual (d'elecció, per part dels pares, de la llengua a l'escola, per exemple) i en contra del que es descriu com una imposició comunitària, excloent i antidemocràtica promoguda per les polítiques lingüístiques nacionalistes en aquestes comunitats autònomes, principalment a Catalunya (Caglio i Payero, 2019). Aquí tindriem aquesta oposició entre individu i comunitat (almenys, així es presenta, encara que una mirada atenta mostri que no és el cas), en la qual el raonament il·lustrat voldria que en sortís vencedor l'individu (la llibertat), no la comunitat (la imposició de la majoria), encara que en realitat aquesta oposició, presentada així, democràticament manqui de pertinència (Van Parijs, 2011, 2012; Caglio, 2020). En efecte, el conflicte sorgiria de no acceptar un context

cultural i legal (cooficialitat, autonomia lingüística de les comunitats autònomes amb llengua pròpia) que simplement és molest per al ciutadà. Seria com queixar-se de pagar impostos, fet que també ens sol resultar molest (en profit de la comunitat, per cert), o, encara més estrany, reclamar un dret lingüístic a la pròpia llengua com un dret humà o fonamental quan un surt del seu país i s'instal·la en un altre amb una llengua diferent (una cosa que, de fet, no li passaria pel cap de fer a ningú).

Es podrien multiplicar els exemples (llibertats individuals comunitàries —UE— que erosionen els drets socials i col·lectius —serveis públics— conquerits el segle passat; promoció del “subjecte emprenedor”, fins i tot per repartir menjar a domicili amb bicicleta) en què aquesta lògica individualista es mostra clarament dominant i perniciososa. En el fons, entenem que en això hi ha un error fonamental en la nostra manera d'entendre el món que ens envolta. Creiem que, amb freqüència, s'està confonent la dimensió normativa de la nostra reflexió, que és la que ens interessa i està en joc quan pensem a transformar les nostres societats, amb la dimensió analítica, que és la que ens ha de permetre entendre-les i explicar-les. Sovint la utilitzem com a marc de lectura o com a base per a les nostres anàlisis o per als nostres diagnòstics, cosa que tendeix, inevitablement, a contaminar-los. És així com l'individu, l'“individu contextual”, per dir-ho com Yael Tamir (1993), un ésser necessàriament format en un context de significat, que és el que li dona els instruments amb què moure's en el món (i emancipar-se'n, per descomptat), apareix caracteritzat en la filosofia dominant de manera irrealista com un ésser sense lligams, capaç de passar d'una identitat a una altra (és igual el tema que es tracti) amb una facilitat sorprenent, amb unes capacitats racionals que li permetrien aïllar-se del seu entorn vital i de les emocions, no veure's influït o impactat per aquest. Penseu que, de fet, passa el mateix amb el liberalisme clàssic i la seva concepció irrealista de l'estat com una estructura de

7

De fet, és el que denuncien des de fa temps moviments tan diversos com el de defensa dels drets cívics dels afroamericans als Estats Units, els moviments feministes o els nacionalismes subestats: l'universalisme abstracte funciona, a la pràctica, com a dominació dels grups dominants en l'estat sobre aquests altres grups o persones que lluiten pel reconeixement dels seus drets.

poder capaç de ser imparcial (*blind*) a la seva acció respecte dels diferents valors socials o culturals, preferències i concepcions de la vida bona que es troben en disputa en societats per definició plurals i complexes. Un mite que la crítica multiculturalista s'ha encarregat de denunciar i exposar com a tal (Kymlicka, 2001a).

En tots dos casos tenim un problema greu de comprensió de la realitat. Com ho indica Xacobe Bastida, “les concepcions individualistes, atomistes, de les quals parteix la visió liberal de la societat, no són ni tan sols criticables, [ja que] són molt més que això: són falses” (2016: 256), i efectivament ho són. Pren com a punt d'inici de la reflexió un *haver de ser* que no pot ser anterior en cap cas al *ser*. Els humans som com som, individus contextuals, i és a partir d'aquesta naturalesa particular que ha de pensar-se normativament (*l'haver de ser*). Per això té raó MacCormick quan afirma que “puc no creure que els individus es concebin com a àtoms presocials o extrasocials, les unions dels quals arriben a constituir societats, i tenir, alhora, bastants motius per creure que hem d'afavorir formes d'organització social dins de les quals els éssers humans es puguin constituir i florir com a individus autònoms” (1990: 14-15). Això fa que es reconegui el valor dels contextos de significat en els quals ens movem necessàriament i que se'ls protegeixi com a marc necessari per a la nostra emancipació individual (degradar aquests contextos de significat, empobrir-los, menysprear-los, té un impacte directe sobre l'autopercepció i l'autoestima de les persones que hi evolucionen, i, per això, sobre la seva capacitat personal real per emancipar-se), al mateix temps que s'acull la preocupació del racionalisme i del liberalisme clàssics per l'autonomia individual i els drets humans (Kymlicka, 2001a).

Aquesta predisposició negativa que trobem, en general, en el cosmopolitisme i el globalisme cap a la comunitat i els fenòmens col·lectius en la filosofia contemporània dominant també és reconeixible en el debat

sobre la nació i els nacionalismes que tractem en la secció següent.

Nacionalisme (2015).

PIXABAY.COM

Nacions que existeixen sense nacionalisme?

En la secció anterior ens hem referit a una forma de desajust entre el pensament i la realitat. En el primer, en els discursos que avui dominen en el cosmopolitisme, hi ha el postmodernisme o el globalisme (cada un a la seva manera), un dèficit important de realisme. Això també li passa, i potser d'una manera encara més acusada, amb el fenomen del nacionalisme i amb les nacions que els nacionalismes projecten (Kymlicka, 2001a).

Avui està comunament acceptat en el debat públic contemporani que les democràcies liberals han deixat enrere, de manera general, el problema del nacionalisme, que és vist com un problema greu, i per això pensar que es tracta d'una cosa superada per la democràcia és, sens dubte, reconfortant. No és poc freqüent que qui defensa aquest tipus de tesi utilitzi la frase famosa de Mitterrand (“el nacionalisme és la guerra”) o aquella altra d'Einstein (“el nacionalisme és el xarmpió de la humanitat”) (Miller, 95: 5), o que aculli favorablement, com ho va fer no fa gaire el president francès Macron, el distínguo patriotisme/nacionalisme. Aquesta oposició serveix per rebutjar el que es considera negatiu (el nacionalisme, amb referència a Trump en el discurs de Macron)

i situar-se un mateix en una posició positiva (el patriotisme), que es presenta, evidentment, exempta de nacionalisme. Aquesta manera de raonar fa que s'afirmi, *in fine*, l'existència de nacions democràtiques (gairbé ningú no en discuteix l'existència) que ja no tenen res a veure amb el nacionalisme. Curiosa conclusió la d'una nació que si existeix és, en general, gràcies a l'esforç dels seus governants i ciutadans (amb apel·lacions constants en aquest sentit d'uns als altres), però que, a la pràctica, podria sostenir-se sola, sense necessitat de cap nacionalisme que la sostingui i la promogui (i sense que ningú no expliqui com es pot operar una proesa així).

Aquesta manera de raonar, sens dubte molt atractiva i reconfortant, seria certament interessant per a una reflexió sobre la democràcia en el segle XXI si no fos perquè la literatura especialitzada en els nacionalismes i en la teoria de la nació explica precisament el contrari. En efecte, els experts en nacionalisme no parlen de la nació com un fenomen natural, que s'hauria originat en temps remots i que s'hauria desenvolupat i consolidat al nostre món no pas gràcies als éssers humans. Al revés, ens parlen de la nació com una construcció social que emergeix i es generalitza en la nostra modernitat política, una ficció útil que substitueix el que assegurava la unitat i l'estabilitat (la fidelitat a un déu o un monarca) dels imperis en l'antic ordre feudal en el moment en què aquest s'enfonsa a partir de les revolucions liberals de finals del segle XVIII (Álvarez Junco, 2016; Thiesse, 1999).

Així doncs, dir que les nacions són construccions socials és el mateix que dir que les nacions no poden existir sense un nacionalisme que, primer, creï la nació i que, després, la desenvolupi i la consolidi. Aquest esforç no té descans ni pausa, encara que només sigui perquè les generacions de ciutadans es van succeint en el temps, i la necessitat de socialitzar-los en els valors nacionals (l'escola hi té un paper central, tot i que només és un instrument nacionalitzador més entre

d'altres) continua sent la mateixa i continuarà sense interrupció fins als nostres dies. Aquest és el patró que han seguit, des dels seus primers passos, totes les nacions que avui som capaços d'anomenar i reconèixer com a nacions en el concert mundial.

Per intentar amagar aquesta realitat molesta (el nacionalisme que s'amaga darrere de cada nació), s'han utilitzat estratègies com l'esmentada del distínguo patriotisme/nacionalisme.⁸ És així com, per exemple, ha pogut tenir fortuna, inclusivament entre els estudiosos, la separació conceptual entre dos tipus de nacionalismes (o de nacions), el cívic o polític, d'una banda, i l'ètnic o cultural, de l'altra. El primer fa remuntar, sobretot, a l'experiència francesa, connectada amb la declaració de drets de l'home i del ciutadà, amb la dimensió institucional i representativa de la democràcia, i amb un republicanisme suposadament desposseït de tota dimensió etnicocultural. És un nacionalisme que només veu "ciutadans". El segon té el seu principal valedor en l'experiència alemanya, connectada amb el romanticisme vuitcentista, amb la idea de "poble" (*volk*) i amb una concepció no electiva de la pertinença nacional. És un nacionalisme que només veu "patriotes". Som davant de dos models de nació o de nacionalisme que presenten unes característiques que s'estiren i exageren al màxim amb l'objecte d'explicar precisament que hi ha nacionalismes bons i nacionalismes dolents. El problema no arrela, és clar, en això últim. Una mirada ràpida a la història del segle XX permet comprovar que, en efecte, hi ha nacionalismes que no generen especialment problemes en la seva compatibilitat amb els valors i principis democràtics, mentre que d'altres representen una amenaça per a aquests o, fins i tot, la seva negació rotunda.

El problema més aviat el trobem quan s'utilitza aquest model dicotòmic per explicar, d'una banda, la diferència entre el nacionalisme cívic dels estats nació democràtics i els nacionalismes suposadament no cívics subestats enfrontats amb el primer, i, de

8

Potser l'esforç intel·lectual més interessant ha estat el de Patrizio Viroli (2019), que, amb tot, no aconsegueix, ni mínimament, posar en un compromís la sòlida tesi constructivista que domina en els estudis especialitzats.

l'altra, que, finalment, el que trobaríem en els estats nació democràtics és tan poc nacionalista comparat amb els altres casos de nacionalisme que el més apropiat seria deixar de considerar això nacionalisme i reservar el terme per a les seves expressions “calentes” (Billig, 1995), la qual cosa equivaldria, en el fons, a definir qualsevol fenomen o moviment prenent com a referència les seves versions més radicals i aquesta, sens dubte, no sembla una manera gaire pertinent de definir.

Ara bé, políticament sí que pot tenir algun interès definir d'aquesta manera. Penseu que el distínguim cívica/ètnic ha permès situar els nacionalismes d'estat en una situació avantatjosa davant els anomenats nacionalismes culturals o ètnics que han pogut desafiar tant la seva organització interna o la seva unitat territorial (nacionalismes subestats) com la seva concepció de la democràcia (nacionalismes d'extrema dreta). Recordem que són a aquests, al desenvolupament radical de les tesis sobre la puresa i l'homogeneïtat cultural, lingüística, religiosa, etc. del poble que forma la nació, als quals s'imputaran, amb raó, els excessos comesos durant la primera meitat del segle passat a l'Europa occidental o més tard als Balcans. Així, aquesta clàssica distinció serviria per situar en el costat fosc de la història els nacionalismes que, bé per la situació de subordinació en la qual es troben en el si d'un estat nació que no reconeixen com “el seu”, bé, aquesta vegada sí, per defensar un nacionalisme de perfil radical (el cas de l'extrema dreta), es veurien en la necessitat de mobilitzar, de manera visible, recursos retòrics i simbòlics de perfil ètnic o cultural per mirar de fer prosperar el seu projecte polític contra un nacionalisme d'estat que, per la seva privilegiada posició, en tenir tot l'aparell estatal a la seva disposició, es pot defensar d'una manera menys ostensible (l'argument de la llibertat, que hem esmentat abans, per defensar la llengua nacional de l'estat, en comptes d'utilitzar l'argument del dret de la comunitat a la seva llengua pròpia o històrica al qual ha de

recórrer el nacionalisme sense estat, precisament per no tenir estat). La necessitat de mostrar-se com a moviments nacionalistes (que reivindiquen en nom d'una nació) i d'argumentar, de manera molt més visible en l'eix nacional (cultural), que el nacionalisme d'estat facilitarà la seva percepció com a “nacionalismes calents” i deixarà el nacionalisme d'estat en una mera expressió “temperada” (Billig, 1995).

Com sigui que han estat sempre els excessos del nacionalisme els que han estat criticats i rebutjats, la percepció anterior també portarà a una altra conclusió, que serà, de fet, el pas últim que permeti treure el nacionalisme d'estat del nostre radar racional. I és que, si el que és realment nociu i perillós és el nacionalisme calent que trobem en els nacionalismes subestats o d'extrema dreta, llavors també podem pensar que el nacionalisme dels estats nació democràtics és una cosa tan temperada que és millor considerar que, en realitat, no som davant d'un autèntic nacionalisme. En aquest sentit, és molt útil el terme *patriotisme*, al qual ja ens hem referit, perquè pot reemplaçar eficaçment *el ter nacionalisme*, molt negativament connotat. Si el nacionalisme cívica és democràtic i compatible amb l'estat de dret (això és cert), llavors no és un nacionalisme, sinó simplement un patriotisme. El famós “patriotisme constitucional” habermasià, tal com s'entén generalment, també es troba en aquestes coordenades (Bastida, 2007).⁹

Com ja hem dit, aquesta tesi no explica ni busca explicar, amb el rigor pertinent, el fenomen del nacionalisme, sinó que mira de representar el nacionalisme d'estat com un “no nacionalisme” i legitimar la seva dominació sobre els nacionalismes concurrents. La teoria analítica constructivista, com també s'ha dit, mostra, però, les debilitats i el fonament ideològic (no analític) d'aquesta tesi. El constructivisme —com a explicació del fenomen del nacionalisme— implica que no hi pugui haver nació, ni passada ni present, sense un nacionalisme que la sustenti.

9

Noteu que la crítica a autors com Habermas, Rawls i Rorty (entre d'altres) és recurrent entre els estudiosos del nacionalisme, que han sabut veure en el seu treball l'ombra allargada del nacionalisme d'estat. Per a una crítica precisa a Rawls, podeu veure el treball de Ramón Máiz (2006), i, de manera general sobre pensadors neokantians, el de Ferran Requejo (2009; 2015). Michael Billig formula la mateixa crítica a Richard Rorty en el seu llibre *Nacionalismo banal* (1995).

Una nació que deixés de tenir nacionalisme, deixaria de socialitzar els seus ciutadans en el nacionalisme, i llavors el més normal seria que la nació s'acabés apagant a poc a poc, fins a desaparèixer amb el pas del temps, integrada o absorbida en un ordre polític més ampli (com així ha passat amb les nacions subestamentals en els estats nació, i també podria passar en un futur estat federal europeu), desmembrant-se i donant lloc a un nombre determinat d'unitats polítiques independents. Així doncs, no és possible que les nacions actuals existeixin sense nacionalisme. Simplement són nacions el nacionalisme de les quals ha aconseguit camuflar-se prou bé per passar desapercebut per a la immensa majoria dels ciutadans que les habiten, ciutadans que, havent estat socialitzats en la creença en la comunitat nacional, exposats des d'una edat molt primerenca al ja referit procés de nacionalització, ja són incapaços de veure nacionalisme més enllà de les expressions més visibles o ostensibles pròpies de nacionalismes sense estat i de les expressions calentes o radicals dels nacionalismes d'extrema dreta (Cagiao, 2018). D'aquesta manera, el nacionalisme de la nació de l'estat acabaria tornant-se banal, com explica Billig (1995), trivialitzant-se, com també passa amb la violència, per exemple, amb les persones que han crescut en ambients violents. Són persones que tendeixen a acceptar i suportar, sense adonar-se'n, dosis de violència més altes (sense que els sembli que ho sigui) que les persones que no hi han estat exposades de manera prolongada.

La teoria constructivista de la nació encara refuta d'una altra manera la tesi precitada i, de nou, mostra el seu clar perfil ideològic. Els últims 20 anys s'ha pogut demostrar que el distínguo nacionalisme cívic / nacionalisme ètnic deforma la realitat del fenomen del nacionalisme (Archilés, 2018). La idea segons la qual hi ha nacionalismes purament ètnics (centrats en la cultura, la llengua, la raça, la religió, com a fonament de la nació: la nació X és una nació diferent perquè té una llengua o una raça diferent) i nacionalismes purament cívics (centrats en la voluntat dels

ciutadans, en les institucions estatals, en els valors democràtics: la nació X és una nació perquè així ho han decidit els seus ciutadans independentment de la seva cultura, llengua o religió d'origen) no es correspon amb la realitat (Máiz, 2004). Els nacionalismes considerats cívics (històricament, el francès o el nord-americà) també han tingut sempre una dimensió ètnica o cultural molt clara i relativament densa, és a dir, un conjunt de característiques o de criteris que permeten a la comunitat nacional definir-se culturalment: la nació francesa seria, des dels seus inicis, una nació de raça blanca, de religió catòlica i de llengua i cultura franceses (totes dues construïdes sobre la base de la llengua i la cultura de les elits revolucionàries) (Máiz, 2005). Encara avui, dos segles més tard, França continua reconeixent-se sociològicament en aquesta imatge, malgrat els canvis notables introduïts per la immigració i l'arribada massiva de nous ciutadans d'origen magribí, per exemple.

Passa exactament el mateix amb els nacionalismes considerats ètnics. Ni l'exemple històric alemany és des del primer moment un nacionalisme amb una única dimensió ètnica o cultural (la dimensió política, institucional i voluntarista també hi és present), ni els nacionalismes anomenats ètnics o culturals (un exemple seria el FN francès, avui RN) abandonen per complet la dimensió política o cívica. Tot nacionalisme ha de desenvolupar convenientment totes dues dimensions per poder tenir algun èxit. No s'ha d'oblidar que el nacionalisme és un fenomen eminentment polític en la nostra modernitat, relacionat estretament amb l'ús i la gestió del poder i dels recursos (o amb la pretensió d'assolir-los), amb la dimensió institucional, deliberativa i representativa de la democràcia. Per això és impensable que pugui existir un nacionalisme (sobretot en sistemes democràtics) sense totes dues dimensions o únicament centrat en la cultural o en la política.

Tanmateix, aquesta és la creença en la qual el pensament progressista contemporani

s'enclou: el nacionalisme seria una cosa necessàriament enfrontada amb els valors de la democràcia i les nacions serien reunions de ciutadans sense més vincle, els uns amb els altres, que el de voler governar-se democràticament. Per això es pot pensar el govern democràtic de les nostres societats a gran escala territorial fent abstracció del marc nacional. Així, es veuria possible una democràcia europea, o fins i tot mundial, que es podria sostenir i adquirir legitimitat democràtica sense la necessitat de generar un sentiment de pertinença que trobés la seva base en alguna forma d'identitat cultural o sociològica de certa intensitat o densitat. En aquest cas, com comenta Billig, probablement s'estarien confonent els hàbits i les identitats adquirits en societats obertes a altres cultures, la qual cosa pot generar un mode de vida multicultural, més volàtil, diguem, amb la constància i el fort arrelament de la identitat nacional:

“No totes les identitats s'haurien de considerar equivalents i intercanviables. Potser el consumidor postmodern pot adquirir un ventall d'estils i d'identitats desconcertants. Sens dubte, les estructures comercials són al seu lloc en el món occidental perquè els qui viuen econòmicament amb alleujament canviïn d'estil. Tanmateix, la identitat nacional no pot canviar com la roba de l'any anterior. [...] Es pot menjar menjar xinès demà, i turc, demà passat, però *ser* xinès o turc no són alternatives disponibles comercialment” (1995: 138-139 [232, en la seva traducció al castellà]).

Tal és l'individualisme metodològic a què ens hem referit en aquest article que condueix de l'individualisme moral (o filosòfic) a l'individualisme democràtic (o polític). En fer això, aquest pensament “postnacional” no només descuida (no sempre és fàcil dir si conscientment o no) els ensenyaments que deixen els processos de construcció estatal i nacional en la nostra modernitat política. Es fa com si la democràcia postnacional es pogués construir a l'aire, sense atendre els contextos de significat en els quals els ciu-

tadans han estat educats i que han après a valorar. També passa per alt els problemes inevitables que aquest projecte trobarà en el seu intent de substituir aquest marc nacional vell, al qual els ciutadans es troben emotivament (i racionalment) vinculats, per un marc cosmopolita amb què es poden identificar fàcilment les persones (menys nombroses) que es troben més còmodes amb la globalització, que més rendiment li treuen, però, també, amb molta més dificultat, la gran majoria de les persones, que, sens dubte, no disposen del mateix grau d'educació ni, sobretot, de les mateixes condicions materials de vida.

Sens dubte, la millor il·lustració d'això, com ja s'ha dit, és la UE. Les dificultats que està trobant, en forma de reacció nacional(ista) per part dels estats membres (vegeu el Brexit i l'empenta de l'extrema dreta euroescèptica a l'Europa de l'Est, per exemple, però, ja abans, el rebuig generat pel projecte de Constitució europea i dels seus símbols), responen a la lògica esmentada i sembla que el problema no desapareixerà els propers anys. Com ja hem comentat, la història dels processos d'integració federal (la UE n'és un entre tants) ens ensenya que els estats federats han intentat conservar la seva sobirania durant tant de temps com han pogut i no convindria ser molt optimistes pel resultat final d'aquests processos d'integració, amb molta freqüència de manera favorable per a l'estat federal. En efecte, és important tenir en compte que aquests processos d'integració federal s'han dut a terme —molts— en un moment històric en què la democràcia encara era un ideal llunyà i l'estat federal podia imposar, amb certa facilitat, la centralització o la integració política, per la força, en cas de necessitat (penseu en la Guerra de Secessió als Estats Units o en la del Sonderbund a Suïssa). Ara bé, avui dia, amb democràcies liberals més o menys consolidades, no sembla fàcil —potser, tampoc, desitjable— que la integració federal europea pugui seguir la mateixa pauta autoritària, al marge de cursos democràtics i de la voluntat d'uns pobles que es continuen percebent com a nacions.

Brexit (2019).
PIXABAY.COM

Una deriva nacionalista en una Espanya que es veu com a antinacionalista i europeista

Els últims 10 o 15 anys, a Espanya, s'ha pogut observar una deriva nacionalista que potser ha tingut com a episodi revelador més recent (novembre del 2019) l'entrada al Congrés de 52 diputats del partit d'extrema dreta Vox, amb poc més de tres milions i mig de vots, que representen un 15% del total.

Malgrat que es tracta d'un problema històric —ens referim al conflicte nacionalista a Espanya, no a la qüestió nacional com a problema (entre molts d'altres: Álvarez Junco, 2001; De la Granja, Beramendi, Anguera, 2003; Núñez Seixas, 2018)—, podem dir que el moment de radicalització que aquí ens interessa comença amb la reforma de l'Estatut d'Autonomia català, iniciada l'any 2005, que acabarà de manera frustrant per als seus promotors el 2010. En efecte, les retallades a les quals el text va ser sotmès en el seu pas pel Congrés, primer, el 2006, i després, davant del Tribunal Constitucional (TC), que dels recursos d'inconstitucionalitat en va haver de conèixer alguns de presentats en contra seu, van representar un punt d'inflexió. Si fins aleshores el nacionalisme català havia col·laborat amb els diferents governs espanyols, d'esquerra o de dreta, i havia actuat, així, com una peça

bàsica del sistema espanyol, després de la sentència 31/2010 del TC, es produeix el gir del nacionalisme català, fins aleshores majoritàriament autonomista i favorable a una evolució federal del sistema, cap a l'independentisme. Els diferents intents i les diferents demandes catalanes de reforma (constitucional i estatutària) acaben fracassant, cosa que fa que bona part del nacionalisme català pensi que el seu projecte polític ja no té encaix en el sistema espanyol i opti per la independència.

Cal remarcar que aquest canvi no era, en absolut, previsible uns quants anys abans, ni tan sols per al mateix nacionalisme català. Durant diverses dècades, com ja s'ha dit, havia ajudat a facilitar la governabilitat de l'Estat espanyol, treballant tant amb governs de dretes com d'esquerres sense majoria absoluta al Congrés, i d'aquesta manera s'havia mostrat com una peça clau del sistema espanyol. Res no semblava presagiar que això pogués canviar. Tanmateix, l'actitud intransigent del nacionalisme espanyol, concretament per part del partit conservador, el PP, desencadenarà, primer, amb la seva oposició a la reforma estatutària del 2006, i posteriorment —ja amb Mariano Rajoy al Govern—, amb la seva negativa a trobar una sortida negociada, la crisi més gran que hagi conegut l'Estat espanyol en 40 anys.

El procés independentista comença el 2012 i encara es troba obert en el moment en què escrivim aquestes línies. Les últimes eleccions del 14 de febrer del 2021 han tornat a donar una majoria als partits que es reconeixen com a independentistes i la campanya electoral ha tornat a transcórrer bàsicament com un enfrontament entre unionisme i independentisme. Ja són nou anys, fins avui, en què els fets s'han precipitat a una velocitat vertiginosa i el sistema democràtic s'ha deteriorat d'una manera que era impensable la dècada anterior. El mateix es pot dir respecte a la qualitat i la sobrietat del debat públic. Si el nacionalisme català (o el basc) mai no ha tingut gaire bona imatge en l'opinió i en el

pot imputar la responsabilitat d'haver posat l'Estat espanyol davant d'unes demandes i d'una situació certament desagradables (les demandes d'independència ho solen ser), així com, en certs moments, una falta de serietat en la seva actuació, no se li pot atribuir, en canvi, la responsabilitat en l'evolució de la situació, bàsicament perquè no és l'actor amb capacitat per desbloquejar o solucionar el problema plantejat.

La gestió espanyola del conflicte territorial sembla un bon exemple del que comentàvem anteriorment: un nacionalisme d'estat que no es reconeix com a nacionalisme, que, per tant, no veu res de democràticament

debat públic espanyol, aquests últims anys s'ha fet un gir i s'ha passat a parlar-ne com un moviment antidemocràtic, totalitari i exclouent. I no és que això fos especialment estrany a Espanya (com ja s'ha dit, és la imatge que més o menys solen tenir els nacionalismes subestats), però han estat, més aviat, la intensitat i la freqüència (diària) amb què aquest missatge s'ha martellejat des de l'Estat espanyol i les seves elits les que han portat el debat democràtic espanyol per aquest pendent relliscós fins al moment actual.

Aquí, en efecte, cal parlar de l'Estat i de la gestió que ha dut a terme d'aquest conflicte, ja que, si al nacionalisme català se li

reprovable en la seva actitud autoritària i repressiva en la gestió d'un problema greu, i que, alhora, desqualifica, d'entrada, el seu interlocutor en el conflicte en caracteritzar-lo (amb tota la càrrega pejorativa a què ens hem referit) com un nacionalisme. Aquesta desconsideració de l'altra part ha pogut servir, inicialment, per rebutjar qualsevol forma de diàleg amb el nacionalisme català a l'hora de trobar, com es va fer, per exemple, al Regne Unit amb Escòcia, una sortida negociada al problema, per raons que es poden entendre, si s'accepta el raonament interessat del nacionalisme espanyol en això. En efecte, si el nacionalisme català era i és, com així ho han martellejat el Govern espanyol, del

Nacionalisme espanyol (2019).
PIXABAY.COM

PP o del PSOE, i els mitjans i intel·lectuals espanyols, de dretes, sobretot, però també d'esquerres, un moviment antidemocràtic, totalitari, excloent i antieuropeista, es pot entendre que resultés xocant pensar que un estat democràtic negociés res amb un moviment d'aquestes característiques.

Ara bé, el nacionalisme català —i és una opinió àmpliament compartida pels experts en nacionalisme— no mereix els desqualificatius amb què se l'ha obsequiat a Espanya. En aquest cas, el nacionalisme espanyol ha actuat d'una manera molt poc liberal en utilitzar els recursos enormes de què disposa amb l'única finalitat d'inhabilitar el nacionalisme català com a interlocutor democràticament vàlid. Això ha facilitat, d'una banda, d'una manera molt clara, la deriva repressiva (la judicialització del conflicte polític) que es comença a observar a partir del 2016 i que arriba al seu paroxisme després dels fets del setembre i l'octubre del 2017, amb un procés penal per rebel·lió i sedició que acaba el 2019, amb els líders independentistes acusats i condemnats a penes de presó d'entre 9 i 13 anys, i, de l'altra, l'augment d'un ultranacionalisme espanyol cada vegada més còmode en un ambient de gran excitació i polarització.

Que en aquest context, en el qual es presentava els nacionalistes catalans com a totalitaris, colpistes o enemics de la democràcia, hagi pogut prosperar una opinió publicada en mitjans cada vegada més favorable a la intervenció autoritària i repressiva per part de l'Estat, i cada vegada menys comprensiva davant de la seva inacció envers el que s'ha presentat com un moviment antidemocràtic i totalitari, i, *in fine*, cada vegada més favorable a tesis pròpies de l'extrema dreta espanyola (el final o la intervenció de les autonomies, l'aplicació indefinida de l'article 155 de la Constitució, la il·legalització dels partits independentistes, la recuperació de competències clau, etc.), no ha d'estranyar sobre manera. Que en aquest context l'extrema dreta hagi aconseguit entrar al Congrés amb 52 diputats, tampoc.

Aquest és, de manera molt resumida aquí, el problema que ha hagut de gestionar l'Estat espanyol i ho ha fet sistemàticament d'una manera excessivament legalista i rígida en la seva interpretació del marc constitucional (Boix Palop, 2016), així com hiperbòlica en la seva lectura dels esdeveniments produïts a Catalunya durant la tardor del 2017. Allà on, en altres contextos democràtics (vegeu el Canadà, el Regne Unit, Bèlgica o Dinamarca), la mateixa demanda secessionista ha donat lloc a debats certament tensos, però ben emmarcats en els principis democràtics i liberals de respecte mutu, a Espanya s'ha optat, d'entrada, per la desqualificació de l'adversari polític, per la solució autoritària (ignorar la reivindicació, imposar la seva voluntat a una minoria estructural) i, fins i tot, més tard, per la judicialització del conflicte polític i per la via repressiva.

Catalunya, llibertat presos polítics (2019). PIXABAY.COM

Noteu com un detall important el fet que aquesta actitud, prolongada en el temps, no només ha deteriorat, de manera molt notable, el clima democràtic i el funcionament del sistema a Catalunya, l'epicentre —diguem— del conflicte polític. En realitat, i això és potser el més destacable, l'Estat espanyol ha preferit veure com es deteriorava, també de manera molt notable, el seu propi sistema democràtic (instrumentalització de la justícia, en general, i del TC, en particular; desgast i pèrdua de credibilitat d'una justícia espanyola que no ha dubtat a adoptar el paper polític que el Govern espanyol li ha demanat que tingui; contorsió incessant del mateix estat de dret, canviant normes i jurisprudència sobre la marxa per poder perseguir i reprimir els líders independentistes; etc.), que, de fet, ha entrat en un cicle d'una governabilitat molt difícil en no poder comptar, com fins a l'inici del procés independentista s'havia fet, amb els vots del nacionalisme català per permetre a la dreta o l'esquerra espanyola aconseguir una majoria parlamentària amb la qual poder governar el país. D'aquesta manera, ha estat necessari organitzar quatre eleccions generals en el temps que hauria d'haver durat una sola legislatura. Cal remarcar que l'Estat espanyol s'ha provocat a si mateix un mal molt important, tant en termes de degradació democràtica del seu sistema com d'imatge. Tant és així que fins i tot estats amb escàs pedigrí democràtic, com ara la Xina i Rússia, han pogut prendre Espanya com a exemple per poder reprimir els seus oponents polítics i sortir, malgrat tot, airosos de les crítiques rebudes per part d'altres estats.¹⁰ I tot això per no voler fer la lectura més raonable del problema, la que porta a buscar solucions polítiques per a les demandes polítiques legítimes i amb ampli suport social a través del diàleg respectuós i de bona fe.

Com es pot explicar aquesta deriva irracional de la democràcia espanyola? Al nostre entendre, en els termes que s'han exposat abans. La ceguesa sobre el mateix nacionalisme, associada a una autoper-

cepció com una societat moderna, racional, europeista, liberal, democràticament consolidada, ha pogut fer pensar, en una lectura tan simplista com interessada, que una societat democràtica amb les característiques esmentades és incapaç d'adoptar una actitud antidemocràtica i il·liberal en la seva manera d'enfrontar una demanda política com la que ha sorgit a Catalunya. Per això Espanya ha explicat la seva posició (els seus principals mitjans de comunicació també) com la reacció normal i democràtica de qualsevol estat de dret (ja no es compten les vegades que des del nacionalisme espanyol s'ha recordat, en el debat públic, que Espanya és una "democràcia plena") davant un desafiament que immediatament s'ha qualificat d'antidemocràtic i perillós per a l'estat de dret. La lògica utilitzada aquí és especialment perversa, ja que obre una infinitat de possibilitats perquè un estat democràtic actuï sense fre per la via autoritària i repressiva. Que el Govern espanyol, fora d'això, s'hagi pogut adonar que la seva actuació no ha estat tan exemplar com ha proclamat és una possibilitat que, potser, es pot llegir entre línies en la campanya de comunicació Espanya Global que va dur a terme el 2018 perquè s'entengués a l'estranger que Espanya és "una democràcia consolidada". Una campanya que, probablement, una democràcia consolidada i segura de ser-ho (i ser vista així) mai no s'hauria molestat a organitzar.

Això ha pogut passar a Espanya, un estat de dret que no passa per ser dels que tenen una pitjor salut a la UE. Pensem ara si altres democràcies europees, entre les més sòlides, estan realment immunitzades contra els excessos en què pot caure el nacionalisme d'estat i quin serà el marge de maniobra de què disposin en aquells contextos en què la democràcia estigui pitjor preparada per contenir el nacionalisme. ■

10

Vegeu el cas de les polítiques repressives xineses a Hong-Kong, justificades pel mitjà oficial *China Daily* en xarxes socials el 15 d'octubre del 2019, que va utilitzar imatges de les càrregues policials a l'aeroport del Prat l'octubre del 2019 i va explicar que "separatism will not be tolerated in any countries". Vegeu, així mateix, l'empresonament de Navalni a Rússia, que ha brindat al ministre d'Afers Exteriors rus, Serguei Lavrov, l'oportunitat de donar una lliçó (el diari francès *Le Figaro* ho va presentar com una "humiliació": "Affaire Navalni: l'UE ambivalent après le camouflet infligé à Josep Borrell en Russie", 7.2.2021) a l'alt representant de la UE en Afers Exteriors, l'espanyol Josep Borrell, a qui el seu homòleg rus li va recordar l'existència de presos polítics independentistes catalans al seu país.

BIBLIOGRAFIA

Álvarez Junco, J. (2001). *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*. Madrid: Taurus.

Álvarez Junco, J. (2016). *Dioses útiles. Naciones y nacionalismo*. Madrid: Galaxia Gutenberg.

Archilés, F. (ed.) (2018). *No sólo cívica. Nación y nacionalismo cultural español*. València: Tirant Humanidades.

Bastida, X. (2007). "La senda constitucional. La nación española y la Constitución". Dins Carlos Taibo (dir.) *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, 113-158. Madrid: Catarata.

Bastida, X. (2016). "El derecho de autodeterminación como derecho moral: una apología de la libertad y del derecho político". Dins Cagiao Conde, J.; Ferraiuolo, G. (coord.) *El encaje constitucional del derecho a decidir. Un enfoque polémico*, 218-268. Madrid: Catarata.

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.

Berlin, I. (1969). *Four Essays on Liberty*. Oxford-Nova York: Oxford University Press.

Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. Londres: Sage [edició en castellà: (2014). Madrid: Capitán Swing].

Boix Palop, A. (2016). "La rigidez del marco constitucional español respecto del reparto territorial del poder y el proceso catalán de 'desconexión'". Dins Cagiao Conde, J.; Ferraiuolo, G. (coord.) *El encaje constitucional del derecho a decidir. Un enfoque polémico*, 11-61. Madrid: Catarata.

Bouchard, G. (2016). *L'Europe à la recherche des Européens. La voie de l'identité et du mythe*. Institut Jacques Delors.

Cagiao, J. (2018). *Micronacionalismos. ¿No seremos todos nacionalistas?*. Madrid: Catarata.

Cagiao, J.; Payero, L. (2019). "Justicia lingüística en democracias plurales. Lo que nos enseña la teoría constructivista de la nación",

Revista de Llengua i Dret, Journal of Language and Law, 71, 193-207. A: <<https://doi.org/10.2436/rd.i71.2019.3217>>

Cagiao, J. (2020). "Pluralismo lingüístico y justicia en democracias liberales. ¿Hay realmente un dilema entre libertad y coerción?". Dins Mercè Pujol (coord.) *El llenguatge a la cruïlla de les disciplines*, 387-404. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan.

De la Granja, J. L.; Beramendi, J.; Anguera, P. (2003). *La España de los nacionalismos y las autonomías*. Madrid: Síntesis.

MacIntyre, A. (1981). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Londres: Duckworth.

MacCormick, N. (1990). "Of Self-Determination and Other Things". *Bulletin of the Australian Society of Legal Philosophy*, 15, 1-20.

Máiz, R. (2004). "Per Modium Unius: más allá de la dicotomía nacionalismo cívico vs. nacionalismo étnico". Dins A. Gurrutxaga *El presente del estado-nación*, 107-130. Bilbao: UPV.

Máiz, R. (2005). "Republicanism e inmigración en Francia. *La République une et indivisible* y el *affaire du foulard*", *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*, 129, juliol-setembre, 5-37.

Máiz, R. (2006). "Federalismo plurinacional: una teoría política normativa", *Revista d'estudis autonòmics i federals*, 3, 43-86.

Máiz, R. (2010). "La hazaña de la razón. La exclusión fundacional de las emociones en la teoría política", *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*, 149, juliol-setembre, 11-45.

Norman, W. (2006). *Negotiating Nationalism. Nation-building, Federalism, and Secession in the Multinational State*. Oxford: Oxford University Press.

Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.

Núñez Seixas, X. M. (2018). *Suspiros de España. El nacionalismo español 1808-2018*. Barcelona: Crítica.

Kelsen, H. (2004). *La démocratie. Sa nature - sa valeur*. Paris: Dalloz.

Kymlicka, W. (2001). *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.

Kymlicka, W. (2001a). *La citoyenneté multiculturelle. Une théorie libérale du droit des minorités*. Paris: La Découverte.

Parekh, B. (2000). *Repensando el multiculturalismo*. Madrid: Istmo.

Pérez Tapias, J. A. (2019). "España y Cataluña, o la carencia de una gramática (republicana) común", *Revista CTXT*, núm. 244, 28 d'octubre. A: <<https://cbxt.es/es/20191023/Firmas/29148/espana-catalunya-gramatica-comun-foucault-proces-jose-antonio-perez-tapias.htm>>

Requejo, F. (2009). *Fédéralisme multinational et pluralisme de valeurs. Le cas espagnol*. Bruxelles: Peter Lang.

Requejo, F. (2015). "National Pluralism, Recognition, Federalism and Secession" (o "Hegel Was a Clerer Guy"). Dins Alain-G. Gagnon, Soeren Keil, Sean Mueller (ed.) *Understanding Federalism and Federation*, 157-176. Burlington: Ashgate.

Sandel, M. (1982). *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sandel, M. (1984). "The Procedural Republic and the Unencumbered Self", *Political Theory*, 12/1, 81-96.

Tamir, I. (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.

Taylor, Ch. (1992). *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.

Taylor, Ch. (1996). *Fuentes del yo*. Barcelona: Paidós.

Taylor, Ch. (1997). *La liberté des modernes*. Paris: PUF.

Thiesse, A.-M. (1999). *La création des identités nationales. Europe XVIII-XX siècles*. Paris: Seuil.

Van Parijs, P. (2011). *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford: Oxford University Press.

Van Parijs, P. (2012). "Plaidoyer pour une territorialité linguistique", *Politiquet*, 73, 78-85.

Viroli, P. (2019). *Por amor a la patria. Un ensayo sobre las diferencias entre patriotismo y nacionalismo*. Barcelona: Deusto.

Walzer, M. (1990). "The communitarian critique of liberalism", *Political Theory*, 18/1, 1990, 16-23.

Walzer, M. (1997). *On Toleration*. New Haven: Yale University Press.